
BIBÓ-DÍJ 1999

KÖRÖSÉNYI ANDRÁS

Carl Schmitt állam- és politikaelméleti alapfogalmai¹

Carl Schmitt (1888–1985) munkássága kiterjed a jogelméleti, közjogi, nemzetközi jogi és politikaelméleti területekre. Munkássága időben, művek számában és tematikai értelemben is széles körű, nehezen áttekinthető, hatalmas labirintust alkot.

Carl Schmitt nemcsak a német alkotmányjogi, állam- és politikatudományi irodalomban megkerülhetetlen, de az elmúlt két-három évtizedben komoly hatást gyakorolt az amerikai politikaelméletre. Nem túlzás Schmitt-renezánszról beszélni. Schmitt politikaelméletének erejét jelzi, hogy ez az érdeklődés a politikai bal- és jobboldalon egyaránt jelentkezett.

Magyarországon Schmitt (újra)felfedezése az állam- és jogelmélet területén történt. Bár egy kisebb Carl Schmitt-írás fordítása ismert az 1940-es évek elejéről, s kisebb szemelvények az 1980–90-es években is bekerültek szöveggyűjteményekbe, egyik főművének, a *Politikai teológiának* (PT) magyar kiadása (Paczolay Péter fordításában) 1992-ben történt. 2001-ben várható egy másik alapmunkájának, *A politika fogalma* címűnek (*Der Begriff des Politischen* – BdP) és több kisebb írásának a kiadása. Schmitt munkásságának egyetlen komoly hazai feldolgozása – nemzetközi irodalom figyelembevételével is komoly munka – Pethő Sándor *Norma és kivétel* c. könyve. Schmitt-tel mindazonáltal mostohán bánt a hazai politikaelmélet (már ha van ilyen egyáltalán). Referenciák Schmittre inkább csak az állameléleti munkákban vannak, ott viszont rendszeresek.² Ez nem véletlen, hiszen az államtudomány kontinuitása sosem szakadt meg teljesen, míg az 1980-as évektől újjáéledő magyar politikatudomány nem abból vált ki, hanem elsősorban az angol-amerikai behavioralista, pluralista és strukturalista-

funkcionalista áramlatok formálták. Carl Schmitt munkássága ezért a politikatudomány és a politikaelmélet egy olyan, Magyarországon igen elhanyagolt előzményére, társtudományára is felhívja a figyelmet, mint az államtan és az államelmélet. Jelen írás keretei között állam- és politikaelméletére, azon belül is Schmitt alapfogalmaira fogok koncentrálni. Előbb azonban Schmitt politikaelméleti munkásságáról egy rövid bevezető következik.

Carl Schmitt politikaelméleti munkássága

Schmitt a politikai gondolkodás realista iskolájához tartozik. Politikafelfogása a Hobbes, Machiavelli, Max Weber által fémjelzett hagyományba illeszkedik. Nem a politika ideális, hanem tényleges világa érdekli – politikaelmélete leíró-analitikus elmélet. A felvilágosodás és a liberalizmus univerzalizmusával és normativizmusával szemben a partikularizmus és a decizionizmus híve. A haladáshitből történetfilozófiát konstruáló elméletekkel szemben Schmitt a történelmi események egyediségét, a helyzetek és döntések konkrétságát hangsúlyozza. Elutasítja az ember intellektuális és erkölcsi tökéletesíthetőségének, fejlődésének tételét. Az ember esendő, bűnös – ha nem így volna, nem lenne szükség kormányzatra, államra. Politikaelméletet ezért – Schmitt szerint – csak pesszimista antropológiai felfogásra lehet építeni. Carl Schmitt munkássága egy modern konzervatív állam- és politikaelméletet hozott létre.

Melyek azok a szellemi-politikai hatások, amelyek Schmitt állam- és politikaelméletének alapkategóriát formálták? Három feltétlenül megemlítendő. Az egyik Schmitt jogtudósi pályájának első korszakát meghatározó kérdéskör: a jogi pozitivistákkal és a neokantiánusokkal folytatott jogelméleti vita a jogérvényesülés problémájáról; a *Sollen* és *Sein* közti közvetítés kérdése. Ezzel foglalkoznak Schmitt korai jogdogmatikai munkái, majd később a *Politikai teológia*. A másik maradandó hatást politikaelméleti munkáira a katolicizmus gyakorolta. Innen táplálkoznak Schmitt metafizikai előfeltevései és itt a forrása Schmitt fogalmi rendjének (*Römischer Katholizismus und politische Form, Politikai teológia*). Az államelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom, írja a *Politikai teológia*-ban (PT, 19.), amelynek III. részében kifejti saját fogalomalkotási módszerét, fogalmi szociológiáját. A katolicizmus hatásán belül még kiemelhető a katolikus ellenforradalmi teoretikusok eszmetörténeti hagyománya is – de Bonald, de Maistre, Donoso Cortez –, amely Schmittre szintén nagy hatást gyakorolt. A szaktudományi és tágabb szellemi hatások mellett politikafelfogására meghatározó hatást gyakorló harmadik tényezőt az 1914–23 közti időszak németországi politikai körül-

ményei jelentik. A nagy háború, a polgárháborús helyzet, a katonai kormányzatok és a diktatúra-kísérletek. Az anarchia-diktatúra, illetve a káosz, vagy a kivételes és normál állapot helyzetei – azaz a hobbesianus helyzet valósága.

Bár az anarchizmussal és az orosz bolsevizmussal szemben Schmitt még a polgári liberalizmussal történő összefogást is szükségesnek tartja (*Römischer Katholizismus und politische Form*), munkáinak fő célpontját mégis a liberalizmus alkotja. A liberalizmussal szemben, azzal polemizálva fejt ki állam- és politikaelméletét, de még alkotmánytanát is. Politikaelmélete egy konzervatív-etatista politikaelmélet. Ez alkotmánytanára is rányomja bélyegét, amely a weimari alkotmány elemzése és kritikája, de – ellentétben a gyakori félreértelmezéssel – nem annak elutasítása. Schmitt legitimnek tekinti a weimari alkotmányt, s a végsőkig védelmezi azt, és annak keretei között keresi a német államiség és a politikai stabilitás lehetőségeit.

Munkásságának kulcsát a *politikai* és a *szuverén* fogalmak alkotják. Mint látni fogjuk, ezek válnak Schmitt saját államelméletének fogalmi kiindulópontjaivá: e fogalmakra építve alkotja meg a politikaelméleti fogalmak zárt, összefüggő rendjét, s e fogalmakra alapozva kérdőjelezi meg a liberalizmus alapdogmáit.

Schmitt munkássága négy nagyobb korszakra osztható. Az első az 1910–1918 közötti korszak, melyet a jogdogmatikai munkák jellemzik. A *Gesetz und Urteil* (1912) és a *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen* (1914) című munkáiban a jogelmélet szintjén már felveti azokat a kérdéseket, amelyekkel a későbbi állam- és politikaelmélete is foglalkozik. A második a weimari köztársaság korszaka, melyet állam- és politikaelméleti, alkotmánytani munkák jellemeznek. Ekkor születnek politikaelméleti főművei, melyekre az alábbiakban hivatkozni fogunk – így egyebek mellett a *Politische Romantik* (1919), a *Politikai teológia* (1922), a *Der Begriff des Politischen* (1927, 1932, 1933),³ a *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus* (1923), a *Legatilität und Legitimität* (1932) című munkája, valamint alkotmánytani főműve, a *Verfassungslehre* (VGL – 1928). Munkásságának harmadik részét a náci korszak első fele alkotja, amelyben Schmitt a náci rezsim társutasává válik; az apologetikus írások mellett ezt az időszakot az alkotmányjogi és jogelméleti munkák – például az *Über drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens* (1933) – jellemzik. Negyedik, munkásságának – és egyben életének – leghosszabb korszaka a náci korszak második fele (amikor is Schmitt már „másként gondolkodó”), és az 1945–1985 közti, visszavonult elszigeteltségben töltött időszak, amelyben a nemzetközi jog felé fordult (*Der Nomos der Erde*, 1950). Jelen munka a politikaelméleti alapfogalmakkal foglalkozik, ezért elsősorban a weimari korszakban írt munkákra épít.

Írásom két nagyobb részre tagolódik. Az első célja a schmitti politikaelmélet alapfogalmainak rekonstrukciója, s az alapfogalmak közötti összefüggések felvázolása. Csak e fogalmak összefüggésében érthető meg ugyanis Schmitt államelmélete, valamint sokat bírált politikafelfogása, a *politikai* schmitti fogalma. A második rész Schmitt politikafelfogásának az értelmezése, középpontjában a „politikai” schmitti fogalmát ért kritikák egyik gyakori érvrendszerének elemzésével. Schmitt politikaelméleti alapfogalmainak az első részben adott rekonstrukciója alapján bemutatjuk e kritikák gyengeségeit, s azokkal szemben megkísérelünk egy rivális – s felfogásunk szerint helyes – értelmezést adni.

I. A SCHMITTI POLITIKAELMÉLET REKONSTRUKCIÓJA. A FŐBB FOGALMAK ÉS AZOK ÖSSZEFÜGGÉSEI

Schmitt politikaelméletének a középpontjába a következő fogalmak kerültek: (1) a „politikai” fogalma; (2) az állam; (3) a szuverenitás; (4) a döntés fogalma, valamint (5) a norma és kivétel, illetve a normál- és kivételes állapot fogalompárja. Minden egyes fogalom egy-egy önálló polémia tárgya volt. Először egyenként mutatjuk be ezeket a fogalmakat, majd utána röviden a közöttük levő összefüggést.

1. A *politikai fogalma*

E fogalom körül bontakozott ki Schmitt munkásságát övező legnagyobb vita. Carl Schmitt maga is polemizálva, Weberrel, Mannheimel, a 19. századi és kortárs államjogászokkal szemben fejtette ki álláspontját. Az alább tárgyalt alapfogalmak közül ez az, amelynek jelentősége az államelméleten messze túlmutat, s filozófiai síkon is értelmezhető. Erre a síkra azonban csak munkám végén, Leo Strauss Schmitt-értelmezése kapcsán térek ki.

Schmitt kiindulópontja, hogy a *politikai* fogalmát többnyire csak *negatív értelemben*, különböző fogalmakkal *antitézisként* szembeállítva használják anélkül – írja Schmitt –, hogy önálló, specifikus meghatározását megadnák. Ezekben az antitézisekben a *politikai* mindig valamely más-más tárgykörrel – morállal, joggal, közigazgatással vagy éppen a társadalommal – szembeállítva kerül meghatározásra (BdP 8.), nem önállóan, hanem valami más negatívumaként, anélkül hogy a *politikai* sajátos, csak rá jellemző, minden más tárgyterületől megkülönböztető kritériumait keresnék. Schmitt viszont éppen a *politikai* ezen sajátos, csak reá jellemző kritériumait keresi, amelyek a „*politikai*”-t elválasztják az emberi cselekvés más, „*relative önálló*

tárgyi területeitől". Olyan világos, csak a politikaira jellemző „végső” megkülönböztetéseket keres, amelyekre a „specifikus értelemben vett politikai cselekvés visszavezethető” (BdP, 13.).⁴ Olyan kritériumot, mint az erkölcsi területén a jó és a rossz, az esztétikai szférájában a szép és a csúnya, a gazdaság területén a hasznos és a káros. „Az a specifikus politikai megkülönböztetés, amelyekre a politikai cselekvések és motívumok visszavezethetők, a barát és az ellenség megkülönböztetése” – írja Schmitt (BdP, 14).⁵ A barát–ellenség Schmitt politikaelméletének legvitatottabb, legtöbbet bírált fogalompárja. Ez az alapja annak, hogy Schmittet többen bellicizmussal, a harc, a háború heroizálásával vádolták. Miért? Először is azért, mert a fogalompáron belül a hangsúly az *ellenség* fogalmára kerül, s a *harc*, a *háború* a politikai fogalmának és valóságos lehetőségének egyaránt részévé válik. „(A)z *ellenség* fogalmához tartozik a *harcnak* a reális tartományában elhelyezkedő, folyton rendelkezésre álló eshetőlegessége” – írja Schmitt (BdP, 20.). Másodszor azért merülhetett fel a bellicizmus vádja, mert a *barát–ellenség* megkülönböztetése, illetve a *harc* fogalma nem metaforikus, hanem konkrét egzisztenciális értelemmel bír (BdP, 14., 15., 20.).⁶ Azaz a harc a háborút jelenti⁷, s a háború a politikai előfeltételévé válik. A háború – valóságos lehetőségként adott – előfeltétel, amely sajátos módon határozza meg az emberi cselekvést és gondolkodást, lehetővé téve ezzel a specifikusan politikai viselkedés kialakulását.⁸ A barát–ellenség schmitti fogalmi rendje tehát nem metaforikus, nem normatív, de nem is ismeretelméleti, hanem ontológiai síkon mozog. Pontosabban: a *politikai egzisztencializmus* síkján.⁹

Mi Schmitt célja a politikai fogalmával? Ez nem a harc, a háború heroizálása, mint több kritikusa szemére vetette; a politikai fogalma nem öncél számára. A politikai fogalmával Schmitt az állam fogalmát kívánja megalapozni. Schmitt ugyanis elsősorban nem politikai teoretikus, hanem a közjog és az államtan tudósa.

2. Az állam mint (mértékadó) politikai egység

Schmitt állam-fogalma nem dualista, mint Jellineké, nem jogi, mint Kelsené, de nem is szociológiai, mint Weberé, hanem *politikai* állam-fogalom (Takács, 1997: 25.). A politikait az állami-val, az államot a politikaival azonosító konvencionális definíciókkal szemben Schmitt megkülönbözteti a két fogalmat. „Az állam fogalma előfeltételezi a politikai fogalmát” – írja a *Der Begriff des Politischen* indító mondatában (BdP, 7).

Schmitt követi az államnak a klasszikus tradícióba illeszkedő hagyományos meghatározását: az állam egy nép *politikai* egysége, azaz *politikai* közösség. Ez a definíció alkotja Schmitt al-

kormánytanának is a kiindulópontját (VGL, 3.). A közösség *politikai* jellege mellett Schmitt azt emeli ki, hogy az állam az emberek fizikai értelemben vett élete felett is hatalmat gyakorol, az ember élete és halála felett történő rendelkezés jogával bír. (Ez a politikának *egzisztencialista* értelmezése mellett a szuverenitás-fogalommal is összefügg.)

Az állam Schmittnél a *mértékadó politikai egység* (történeti) típusa. Ez az egység *politikai egység*, tehát a barát/ellenség-csoportosulás¹⁰ szempontjából mértékadó egység (BdP 27).¹¹ Az egység alapja az egyesülés/szétválás intenzitása, azaz a politikai *minőségének* az elérése: amikor az ellentétek elég erősek ahhoz, hogy az embereket barátok és ellenségek szerint hatékonyan csoportosítsák (BdP, 14.). Az egység politikai egység,¹² azaz a barát/ellenség csoportosítása szempontjából mértékadó egység, és *ebben az értelemben szuverén*. A szuverenitás fogalma magában foglalja a mértékadó esetről, illetve a barát/ellenség meghatározásáról való döntést. Az állam¹³ mint politikai egység fogalma így a „*politikai*” fogalma mellett a szuverenitás fogalmára épül.

3. A szuverenitás

„*Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt*” (PT, 1.). Ez a definíció a legtömörebb összesűritése annak, amiben Carl Schmitt a 19. századi liberális alkotmányjoggal és a kelsen-i Tiszta Jogtannal szemben áll. Míg a 19. század liberalizmusa az alkotmány (azaz bizonyos normák) szuverenitásának¹⁴ tételét vallotta, Schmitt szerint a szuverenitás lényege a *döntésben* ragadható meg. A döntés normatív szempontból – írja Schmitt – a semmiből születik. A döntés sajátossága akkor a legnyilvánvalóbb, ha tartalma a jogrend felfüggesztése, meghaladása (azaz a kivételes állapot). A schmitti szuverenitás-fogalom további vonása, hogy – szemben az absztrakt, általános normák uralmával – mindig konkrét és személy(ek)hez kötődő. Schmitt definíciójában nem a szuverenitásról, hanem a *szuverénról* beszél.

A szuverenitás a schmitti államelmélet alapkategóriája: fogalma megelőzi a jogrendét. Schmitt szuverenitás-elméletét Hans Kelsen *Tiszta Jogtannal* szemben fejtette ki. A normák uralmának liberális tézise Kelsennél ugyanis a szuverenitás-fogalom tagadásához vezetett (Kelsen, 1988: 84.).

Schmitt szuverenitás-fogalma magában foglalja a barát/ellenség meghatározását, illetve döntést a mértékadó esetről, amikor a barát/ellenség meghatározása, illetve az ellenséggel szembeni harc valósággá válik. Közjogilag a szuverenitás belpolitikai értelemben a *kivételes állapotról*, azaz a jogrend felfüggesztéséről való döntésben (PT), külpolitikai értelemben pedig a *ius belli*, azaz a háború jogában (BdP) ragadható meg a legjobban.

A szuverenitás fogalma így szorosan kapcsolódik a döntés fogalmához.

4. A döntés. Schmitt decizionizmusa

A döntés kulcsfogalom Schmittnél, amit az is mutat, hogy közel kerül a decizionizmus elméletéhez. A decizionizmus a meghatározottságtól, racionális igazolástól vagy más megalapozástól mentes szabad, önkényes döntés elmélete. A decizionizmus szerint, írja Schmitt, a döntés pusztá ténye fontosabb lehet, mint annak tartalma. Schmitt decizionizmusa azonban nem a politikai önkényuralom elmélete. A döntésnek ugyanis már Schmitt jogelméletében is kulcsszerepe van. Ennek megértéséhez szükséges utalni a *neokantiánus* filozófiai-jogbölcseleti háttérre, mely Schmitt kiindulópontját jelentette. A neokantiánus filozófia (Windelband és Rickert, azaz a délnémet iskola) elválasztotta a *Sein* és a *Sollen* szféráját. A *Sein*-t a természeti, okozatos világ tényeivel, a *Sollent* a normákkal és értékekkel kapcsolták össze. A neokantiánus jogbölcselet tiszta felfogása *Sein* és *Sollen* (tény és érték) merev elválasztásának tételén nyugodott. Kelsen *Tiszta Jogtanában* a jogot az értékszférában, a *Sollen* szférájában helyezte el, pusztá normának tartva azt. A *Sein*, az okozatos összefüggések világát – amelyet a jogszociológia területének tartott – kívül helyezte a *Sollen* világának megismerésével foglalkozó jogtudományon. A *Tiszta jogtan* ezért nem foglalkozik a jog érvényesülésének a kérdésével. Kelsen *Tiszta jogtana* a jog „ismeretelmélete”.

Kelsennel szemben Schmittet nem a jog megismerése, hanem a jog érvényesülése, azaz a valóságos jogrend megalapozása érdekelte. Megközelítése ezért nem ismeretelméleti, mint Kelsené, de nem is normatív, mint a természetjogi iskoláé, hanem ontológiai síkon mozog. Schmitt szerint a jog- és államelmélet összes megoldandó problémája a *Sein-Sollen* szféráinak kettéválasztásából ered. A *Sein-Sollen* egyesítése a jogrend, politika, állam síkján nem lehetséges. E dualizmus meghaladásának lehetőségét a katolikus Schmitt a keresztény teológia, illetve vallás síkján látja (Pethő, 55–57.).¹⁵ A Római Katolikus Egyház számára az egyetlen e világi intézmény, amely egyesíti a két szférát – az állam erre nem képes, csak a közvetítésre (*Römischer Katholizismus...*).

De miként lehetséges ez a közvetítés? Schmitt a *Gesetz und Urteil* (1912) című jogdogmatikai értekezésében foglalkozik először a jog érvényesülésének kérdésével. Kritizálja azt a jogi pozitivistá felfogást, amely a joguralom elve alapján a bírói ítéletet a törvény, azaz az általános norma egyszerű, mechanikus alkalmazásának tekintette: ahol a bírónak nincs más dolga, mint a konkrét tényállás besorolása a megfelelő jogi norma alá,

azaz a bíró a törvényhozó akaratának egyszerű végrehajtója. Schmitt szerint a bíró nem egyszerűen mechanikus alárendelést, jogalkalmazást végez, ugyanis a törvényben megfogalmazott általános normából csak a bírói döntés révén lesz a konkrét tényállásra vonatkozó ítélet, s ezáltal jog.

¹ Később, a *Wert des Staates* című munkájában az állam, pontosabban az állam akaratnyilvánítása válik a *Sollen* és *Sein* világa közti közvetítővé (Pethő, 45–47.). A jog érvényesülését a *Sollen* (értékek) és *Sein* (tények) közti közvetítés teremti meg, s a közvetítő instancia maga az állam. Az állam értékét éppen a normatív szféra közvetítése adja meg.¹⁶ Ez a közvetítés azonban nem mechanikus alkalmazás Schmittnél: hanem értékelés és döntés. A *Politikai teológia* című munkájában írja Schmitt, hogy a „döntés eszméjéhez tartozik, hogy nincsenek kizárólag deklaratív jellegű döntések. Az alapul szolgáló norma szempontjából a döntés minden konstitutív, sajátos eleme valami újat és idegent jelent. Normatív szempontból a döntés a semmiből születik...” (PT, 16.). A jogrend ezért nem pusztán normarendszer Schmittnél, hanem az absztrakt norma és a konkrét döntés együttese.¹⁷

Így válik a döntés alapkategóriává Schmitt jog- és államelméletében. Akár a norma/jog érvényesülésének a feltételeit, akár az alkotmány (az állam) létének alapjait keresi Schmitt, a döntés konstitutív tényezővé válik. A jog alapja a döntés, a jogrend egészének forrása pedig a politika. A döntés mellett a szuverenitás-definíció másik eleme a kivételes állapot fogalma volt. Ezzel eljutottunk a schmitti állam- és politikelmélet ötödik alapfogalmához.

5. A normál és a kivételes állapot fogalma

Normál állapot a jogrend érvényességét, érvényesülését, a kivételes állapot a jogrend felfüggesztését jelenti. A normál/kivételes állapot és a jogrend között fogalmi és ontológiai összefüggés is van. A kivételes állapot fő jellemzője: „a korlátlan felhatalmazás, azaz az egész fennálló rend felfüggesztése. Ebben a helyzetben világossá válik, hogy az állam a jog eltűnésekor is fennmarad” (PT, 5.). „Az állam léte ebben az esetben minden kétséget kizáró bizonyítéka annak, hogy a jogi normák érvényessége fölött fölényben van. A döntés megszabadul minden normatív kötelékétől, és a szó tényleges értelmében abszolúttá válik...” (PT, 5.). „A kivételes állapot mutat rá a legvilágosabban az állami autoritás lényegére. Ilyenkor válik el ugyanis a döntés a jogi normától, és ilyenkor válik paradox módon világossá az, hogy az autoritás számára a jog létrehozásához nincs szükség jogra” (PT, 6.) Ez az állam hobbesiánus felfogása.

Normál állapotban a norma elsődleges, de nem kizárólagos; a döntés autonóm mozzanata a minimumra szorítható vissza (PT, 5.). A kivételes állapotban ezzel szemben a norma megsemmisül, a döntés megszabadul normatív kötelékeitől, és abszolúttá válik. (A szuverén célja a kivételes állapottal a normál állapot visszaállítása vagy megteremtése, a kivételes állapot ennek az eszköze. A normál és kivételes állapot viszonyát tehát a cél-eszköz dualizmusa jellemzi.)¹⁸ A normál állapot *racionális* (kiszámítható) rendet jelent, míg a kivételes állapot e *racionális* rend *irracionális* (kiszámíthatatlan) alapja. Az állam e két, egymást feltételező állapota belpolitikai síkon a jogrend érvényessége, illetve a jogrend felfüggesztése, kül- vagy nemzetközi politikai dimenzióban a béke, illetve a háború állapota.

6. Az alapfogalmak összefüggése

Itt érdemes még egyszer visszautalnunk a korábban tárgyalt fogalmakra. Az alapfogalmak közti összefüggést mutatja, hogy az állami lét mindkét alapállapota (normál/kivételes) előfeltételezi a *döntés* fogalmát. A kivételes állapot a szuverén döntésén alapul, de döntésen alapul a normál állapot is. A normál állapot létrejöttét megelőzi ugyanis egyrészt a politikai egység (állam) létrehozását szolgáló döntés, másrészt az alkotmányt megteremtő döntés (VGL).

A döntés fogalmát illetően az eddigiek alapján látható, hogy Schmittnél a döntés mindig személyes és konkrét, amit a *Politikai teológiában* Kelsen és Krabbe normativizmusával szemben különösen hangsúlyoz. A *politikai* kiiktathatatlansága egyrészt ugyanis a konfliktus, a konkrét döntés, és az egzisztenciális harc lehetőségének a kiiktathatatlanságát jelenti (az legfeljebb elleplezhető, mint a liberalizmusban). Másrészt a politikának, az államnak – sőt, mint láttuk a jogrendnek is – kiküszöbölhetetlen, örök és immanens belső sajátossága a konkrét, a döntés, a személyesség, és ebből adódóan az irracionális, a bizonytalanság és a kockázat. A döntés személyessége különösen aláhúzza a *politikai* vezető szerepét (ez az egyik pont, ahol a Weberrel való analógia felmerül).

A *konkrét* hangsúlyos szerepe abban is megnyilvánul, hogy Schmittnél nemcsak a döntés konkrét, hanem a jogrend is. A jogrend nemcsak normarendszer, hanem mindig egy *konkrét rend* Schmittnél (*Über drei Arten...*), ugyanis minden uralom, így a joguralom is konkrét embercsoportok uralmát jelenti más konkrét embercsoportok felett. A konkrét szerepe mellett Schmitt a történelmi események *egyediségét* is hangsúlyozza. A konkrét helyzetek önálló jelentéssel bírnak, a természetjog örök értékei nem vonatkoztathatóak automatikusan minden helyzetre, illetve nem érvényesek egy-egy konkrét helyzetben (Schwab, 1989:

20.). Ezzel is összefügg Schmittnél a történetfilozófia elutasítása. Összefoglalóan megállapítható, hogy Schmitt az absztrakt normák univerzalizmusával a konkrét döntés partikularizmusát állította szembe.

A schmitti állam- és politikaelméleti alapfogalmak rövid bemutatásának és értelmezésének ezzel a végére értünk. A politikai fogalmától indultunk el, amely a barát/ellenség megkülönböztetésére épül, és egyben alkalmas a politikainak más szféráktól való elhatárolására. A másodikként tárgyalt állam fogalma az alapvető politikai – a barát/ellenség csoportosulás szempontjából mértékadó – egységet jelöli. E politikai egység, az állam legfontosabb tulajdonsága a szuverenitás, mely a szuverén konkrét és személyes döntéseiben nyilvánul meg. A szuverén legfontosabb döntése a normál és kivételes állapot alternatívájáról való döntés, ami mindig politikai döntés. Ezzel visszaértünk a politikai fogalmához, azaz az alapfogalmak egymással összefüggő rendszere bezárult.

II. KRITIKÁK ÉS VITÁK

1. A politikai fogalma. Kritikák és félreértelmezések

A politikai fogalmak polemikusak – írta Schmitt –, és Schmitt elmélete maga is polemikus. A *Der Begriff des Politischen* című munkájában kifejtett politikafelfogását – már első megjelenésekor is, de azóta is – sok kritika érte. Hermann Heller¹⁹ például irracionálizmussal vádolta, s az etikai szempontot hiányolta a politikai schmitti definíciójából (Bendersky, 92). Karl Mannheim a saját politika-fogalmával ellentétesnek nevezte Schmittét. Giovanni Sartori szerint a politika két – *warlike* és *peacelike* – felfogása közül Schmitt az elsővel azonosul, azaz szerinte erőszak- és háborúpárti (Sartori, 1987 I. 41–43; 1989.). Sartori szerint Schmitt bellicista: a politika célja nála a konfliktus, a háború. A politika nem más, mint a háború folytatása. Heller Ágnes szintén bellicistának tarja Schmitt politikaelméletét: szerinte a politika Schmitt megfogalmazásában „*azonos a külső és belső ellenséggel folytatott permanens háború állapotával*” (Heller, 7.).

Ezek az értelmezések azonban félreértelmezések, félreértések, több okból is.

1. A politikai schmitti fogalma ugyanis nem a politika tartalmára, lényegére vagy céljára vonatkozik. Nem normatív, hanem „formális” meghatározás (Kosseleck, 1997: 80.). A barát/ellenség meghatározása nem a politika célja, hanem a politikum differencia specifikája: az, ami a politikait elválasztja, megkülönbözteti az etika, a gazdaság, az esztétika stb. szféráitól. „A politikai az emberi élet legkülönbözőbb területeiről me-

ritheti erejét, egyaránt táplálkozhat vallási, gazdasági, erkölcsi vagy más jellegű ellentétekből. A politikai fogalma nem határol körül saját tárgyi területet, hanem kizárólag az emberek egyesülésének és szétválásának intenzitási fokát jelöli..." „Az egyesülés és szétválás emberi indítékai lehetnek vallási, (etnikai vagy kulturális értelemben) nemzeti, gazdasági – vagy bármilyen más – jellegűek” – írja Schmitt (BdP, 26.). A politikait tehát nem a tárgyköre határozza meg, hanem az egyesülés/szétválás különösen magas intenzitása, amely bármilyen szférából táplálkozhat. A politikainak nincs önálló tárgyköre: bármilyen tárgyi terület konfliktusa politikaivá válhat.

2. De nem helytálló a bellicizmus vádja sem. Hiszen a schmitti fogalomalkotás egyik célja éppen a politikum más tárgyi területektől – és így mások mellett a háború szférájától – való elválasztása.²⁰ A politikai sajátosságát nem a harc, az ellenség legyőzése adja – az reális lehetősége. Sajátossága a barát/ellenség megkülönböztetése. „A politikai nem magában a harcban rejlik, amely ugyancsak saját technikai, pszichológiai és katonai törvényekkel rendelkezik, hanem... a barát és ellenség helyes megkülönböztetésének a feladatában” – írja Schmitt (BdP, 25.). Azaz Schmitt célja éppen a politikum és a háború, a hadviselés megkülönböztetése.

3. Ha van kívánatos állapot Schmitt számára, az nem a harc, a háború heroizálása, azaz nem a politikai abszolutizálása. Az állam feladata – hobbesiánus követelményként – éppen ennek ellenkezője: a védelem, a normál állapot biztosítása; belpolitikai síkon a jogrend, külpolitikai síkon a védelem/biztonság biztosítása, illetve a háború relativizálása. Ez azonban pontosan az ellenkezője annak, ahogyan Heller Ágnes vagy Giovanni Sartori kritikája értelmezte Schmitt politikaelméletét.

2. A jogrend és a normál állapot feltételei

Miként lehetséges a jogrend és a védelem biztosítása Carl Schmitt politikaelméletében? Három megkülönböztetés ad erre lehetőséget: (1) Az államon belüli és az államok közötti politika szinterének megkülönböztetése (ez az állam és a politikai fogalmi megkülönböztetésére épül). (2) A politikai elsődleges, egzisztenciális fogalma (barát/ellenség) és másodlagos, relativizált fogalma közti megkülönböztetés. (3) A politikai és az erkölcs területeinek a megkülönböztetése és elválasztása. E három megkülönböztetésre épül Schmitt állam- és politikaelméletben a politikai relativizálása, és a normál állapot biztosítása.

A normál állapot biztosításának a schmitti állam- és politikaelméletben eltérőek a feltételei az államon belüli (belpolitikai) és az államok közötti (nemzetközi) politika síkján. Az államon be-

lül normál állapot a jogrend biztosítását jelenti, aminek a feltétele a belpolitika *depolitizálása* a politikai elsődleges (egzisztenciális) fogalma értelmében. Az államon belül úgy lehetséges biztosítani a normál állapotot (békét), hogy csak a politikai *relativizált*, másodlagos fogalma kaphat teret. Mit jelent ez? A politikai másodlagos, csökevényes fogalma a szakpolitikák – egyházpolitika, oktatáspolitiká, gazdaságpolitika stb. – létezését foglalja magában. Míg a politikai elsődleges fogalmában barát/ellenség-megkülönböztetése *egzisztenciális* értelmet kap, itt, a politikai „csökevényes”, másodlagos fogalmában ugyanez *metaforikus* értelemmel bír. A politikai egység, az állam, a politikai fogalmát belül normál állapotban relativizálja. A barát/ellenség megkülönböztetés, a politika elsődleges, *egzisztenciális* síkja a nemzetközi, az az államok közti politikára szűkül.

Nemzetközi vonatkozásban nem lehetséges a háború kiiktatása (az örök béke), de lehetséges – Schmitt szerint – a háború relativizálása. A háborúk relativizálásának feltétele a morális/ideologikus és a korlátozott háborúk, konfliktusok közötti fogalmi megkülönböztetés. A háborúk relativizálása a szuverén és egyenjogú államok háborúiban volt lehetséges. A korlátozott háborúk kora történetileg a szuverén államok európai egyensúlya idején, a 17–18. században jött létre Európában. Ez a kor ugyanis nem keverte össze a háború és az erkölcs szféráit és nem tagadta a háború jogát: a nemzetközi jog is elismerte a háború indításának jogát. Ez volt az alapja annak – Schmitt szerint –, hogy e kor háborúi relativizált háborúk voltak. Ezzel szemben a 19–20. században éppen a különböző ideológiák, az erkölcs vagy az emberiség nevében vívott háborúk már abszolút háborúkká váltak: az ellenség erkölcsi megbélyegzése következtében éppen ezek váltak a legpusztítóbbakká, írja Schmitt (BdP).

Schmitt tehát – kritikusaiknak értelmezésével ellentétben – a politikai relativizálásának feltételeit tárgyalja, ami azonban szerinte nem érhető el a politikai fogalmának kiiktatásával, amivel a 19–20. századi liberalizmus próbálkozott, mert az nem vezet a politikai szférájának megszüntetéséhez, depolitizáláshoz, legfeljebb elleplezéséhez. Éppúgy nem, miként a háborúk relativizálása sem érhető el a háború jogának a tagadásával, vagy az örök béke kanti utópiájával. Az államon belül a politika *normális állapot* Schmitt államelméletében a *peace-like*, azaz a békés politika. Az alapja azonban ennek is a politikai döntés (a politikai egységről és a jogrendről illetve, az alkotmányról).²¹

Az állam, illetve a szuverén célja a békeállapot megteremtése és fenntartása. Ez felel meg a schmitti államelmélet hobbesianus alapelveinek, a *protego ergo obliquo*, azaz a *védelem és engedelmesség* örökkévaló összhangjának. Miként a politikai relativizálása nem lehetséges a politikai (barát/ellenség) fogalmának kiiktatásával, a normál állapot sem lehetséges a kivéte-

les állapot fogalmának a kiiktatásával. Éppen ellenkezőleg. Miként egy nép politikai létének előfeltétele a szuverenitás, úgy a normál/béke-állapot előfeltétele – az őt konstituáló politikai döntésen túl – a kivételes állapot lehetősége (ez fogalmi és ontológiai előfeltétel).²² A normál/béke-állapot egy meghatározott jogrend, az állam vonatkozásában az alkotmány érvényesülését jelenti, azaz *politikai döntésen* nyugszik. A normál-állapot további előfeltétele, hogy a szuverén meghatározhatja a belső ellenséget – azt, aki megbontja a politikai egységet – például az alkotmányellenes politikai erőket, s betilthatja, miként például az európai demokráciákban. Az állam alapelve ugyanis – Hobbes alapján – a védelem és az engedelmesség összhangja.

3. A pluralista államelmélet kritikája

A *politikai egység* ezen felfogása Schmitt pluralizmus-kritikájának is az alapja. A weimari köztársaság időszakában Schmitt a tömegdemokrácia következtében megerősödő szervezett pártok előretörésével és az állam egységét veszélyeztető szélsőséges pártok (a nácik, illetve a kommunisták) centrifugális és destabilizáló potenciáljával szemben az állami egység, szuverenitás megőrzésének a lehetőségét keresi.²³ Az önmagukat és helyzetüket a politikai elsődleges, egzisztenciális fogalma alapján értelmező szélsőséges pártokkal szemben a normál-állapot megőrzésének alkotmányjogi-politikai feltételeit keresi a weimari köztársaság alkotmányos keretei között. A szuverenitás és az állam mint szervezett politikai egység jellegének a megőrzése azt jelenti, hogy a politikumot a politikai elsődleges fogalma (barát-ellenség csoportosítása) értelmében a külpolitikai dimenzióra kell korlátozni, azaz a belpolitikából ki kell iktatni. Ennek végső eszköze a szuverén számára a rendkívüli állapot kihirdetése, amely a weimari alkotmányban a köztársasági elnök rendkívüli jogköreiben intézményesült. Ezért a politikai egység, a szuverenitás és a rendkívüli állapot Schmitt alkotmánytanának is kulcsfogalmait alkotják (lásd VGL). Az állam politikai egységének és a normál állapot megőrzésének alapja, hogy a belpolitikai értelmű rivalizálás, konkurencia, pártverseny csak a politikai egy másodlagos fogalma (BdP, 17.) értelmében lehetséges, csak mint relativizált ellentét egy alapvető politikai homogenitás (konszenzus) keretei között. A politikai e relativizált állapotának ellenkezője a polgárháború. A polgárháború elkerülésének eszköze a szuverén számára a kivételes állapot.

Schmitt nem az általában vett pluralizmust bírálta²⁴, hanem a pluralista államelméletet. Elutasította a pluralista *államelmélet* azon téziséét, amely tagadja az állam szuverén egységét, amit a közjog (alkotmányok) és a nemzetközi jog is rögzített. A pluralista államelmélet ugyanis az állampolgároknak az állammal

szembeni lojalitásával azonos rangra helyezte a különböző egyesületekkel, pártokkal szembeni lojalitást. Harold Laski szerint az állam csupán a sokféle egyesülés (*association*) egyike, és mint ilyen nem tarthat igényt a politikai lojalitás nagyobb fokára, mint bármely más egyesülés.²⁵ Ez az állami szuverenitás az állam mint politikai egység tagadása, ezért Schmitt számára elfogadhatatlan (BdP, 26–31.). A pluralista államelmélet ugyanis valóságos társadalmi folyamatoknak (l. a pluralizmust mint leíró politikai szociológiát) tulajdonít normatív értelmet, amikor jogi jelleget ad neki.

A politikai schmitti fogalmának is vannak pluralista következményei, de az nem az állam egységének felbontása,²⁶ hanem az államok nemzetközi szintéren kialakult pluralizmusa. „*A politikai fogalmi ismervéből az államok világának pluralizmusa következik. A politikai egység előfeltételezi az ellenség valóságos lehetőségét és ezzel azt a másik politikai egységet, amely vele együtt létezik...*” (BdP, 41.) Ezért tartja utópiának Schmitt az *universum*, a világállam gondolat kísérletét. A normál állapot előfeltétele éppen annak ellenkezője, azaz a *pluriversum* Schmitt állam-elméletében.

4. A liberalizmuskritika

Carl Schmitt egész életműve a liberalizmus kritikájára irányul. Ennek itt csak egyetlen egy vonását van mód tárgyalni: a liberalizmus és a pluralista államelmélet közötti összefüggést.

Schmitt a pluralizmusállamelméletének gyökerét a liberalizmus állam és társadalom viszonyáról kialakított felfogásában látja. A liberalizmus ugyanis Hegellel szemben megfordította állam és társadalom hierarchikus (értékrendi) viszonyát (BdP, 63.). Hegel számára az állam még a közérdek megtestesítője, a társadalom a magánérdekek világa. A liberalizmus számára ezzel szemben az állam az *immoralitás* tartománya, míg a társadalom az *igazságosság* szférája. Míg az utóbbi eszközei békések, így a gazdaságban például a csere, addig az előbbi eszköze az erőszak. Az államot ezért a liberalizmus programja a társadalom uralma alá kívánja vetni. A liberalizmus az anarchizmussal ellentétben eredendően ugyan nem tartotta kiiktathatónak az államot, az uralmat, az erőszakot, de a haladáshit, továbbá az állam és a *politikai* erkölcsi megítélése (elítélése) következtében „társadalmasítja” az államot – így kívánja kontrollálni az államot és kiiktatni a politikai szféráját.²⁷ Az eredmény azonban éppen a kitűzött cél ellenkezője lesz: a liberalizmus minimális és semleges állama az állam társadalmi kontrolljának programja következtében a pluralista, majd a totális államhoz vezet. Schmitt gondolatmenetében a liberalizmus állam és társadalom viszonyáról alkotott felfogása, az államnak a liberalizmus győzelme által megte-

remtett társadalmi kontrollja a kialakuló pluralista demokrácia következményeként az állam és a társadalom összefonódásához, s így a (mennyiségi) *totális államhoz* vezet.²⁸

A liberális állammodell két fontos összetevőjét a semleges állam és a joguralom elvei alkotják. A semleges állam (be nem avatkozó állam) fogalma feltételezi állam és társadalom elválasztását. Az állam társadalmi kontrollja itt az állam minimalizálását és politikai neutralizálását célozza. A kontroll intézményét jelentő liberális parlament vitatkozó parlament: a helyes normát a racionális vita révén véli megtalálni (parlamentari törvényhozás), ami feltételezi a résztvevők körének, a parlamenti képviselők társadalmi-, illetve érdekhomogenitását. E feltétel a 19. századi liberális-honorációr parlamentekben többé-kevésbé valóban teljesült. A joguralom liberális koncepciójának alapja a racionális parlamenti diskurzus eredményeként alkotott racionális és ezért univerzális (és egyben igazságos) normák.

A pluralista állammodell összetevőit a társadalmi (párt-)uralom és a (mennyiségi) totális állam alkotja. Az állam társadalmi kontrolljának programja az állam és a társadalom összefonódásához vezet. A liberális parlament homogén társadalmi-kulturális összetételével szemben a pluralista demokrácia parlamenti már visszatükrözik a pluralista társadalom heterogenitását. A társadalom csoportjai közötti konfliktusok és érdekelentétek a modern pártok révén reprodukálódnak a parlamentben, amelyet racionális vita és annak eredményeként előálló konszenzus helyett érdekharok és politikai konfliktus jellemez (pártelvű parlamentarizmus). Mivel a szembenálló törekvéseket képviselő pártok céljaikat – az állam társadalmi kontrolljának liberális programját követve – az államon keresztül, a közhatalom segítségével próbálják elérni (a társadalomtól elvont állami erőforrások megszerzésével vagy/és állami szabályozás révén), az állami tevékenység fokozatosan mindenre kiterjed, az állam *mennyiségi értelemben totálissá* válik.²⁹

A liberalizmusnak az a koncepciója, amely az államnak a társadalom uralma alá helyezése révén a politikait a gazdaságban, illetve az erkölcsben kívánta feloldani, s ezáltal – mint az erőszak, bűn, a gonosz, az irracionalitás szféráját – kiiktatni, kudarcot vallott. Sőt, mint láttuk, az állam (politikai) feletti társadalmi uralom (nem politikai) elve maga vezetett a pluralista demokráciához, s azon keresztül a totális államhoz.

A politikait nem lehet kiiktatni, a politikainak ugyanis nincs önálló tartalma. Bármilyen tárgyi terület – így a liberalizmus által politikailag semlegesnek tartott területek, azaz a gazdaság, az erkölcsi-szellemi szféra – konfliktusai, intenzitási fokuktól függően, politikaivá válhatnak.³⁰

A társadalmi pluralizmus a tömegdemokrácia és a modern pártok korában állam és társadalom összefonódásához, a (mennyiségi) totális államhoz vezet.

Carl Schmittnek a politikához való viszonya a liberális gondolkodókhoz képest tehát éppen fordított. Míg a normatív liberális politikai gondolkodás a politika ideális világát keresve a *joguralom* eszméjéhez, s ezzel a politikai felszámolásához jutott el, addig az államjogász Carl Schmitt a jogrend, azaz a jog érvényesülésének feltételeit keresve jutott el a *politikai* nélkülözhetetlenségéhez, kiiktathatatlanságához – s alkotott meg egy eredeti politikaelméletet.

5. A schmitti politikaelmélet anti-hobbesiánus jelentése

Befejezésül meg kell jegyeznünk, hogy Carl Schmitt itt tárgyalt munkáinak az állam- és politikaelméleti értelmezése – amit célul tűztünk – csak az egyik lehetséges értelmezési síkja. Lehetséges egy másik, egy filozófiai-teológiai-metafizikai síkon történő értelmezés, aminek klasszikus példája Leo Strauss értelmezése a *Der Begriff des Politischen*ről. A két értelmezési sík között ugyan van összefüggés, de nem minden ponton lehetséges az átjárás, sőt, Schmitt koncepciója bizonyos pontokon mintha az ellenkezőjébe fordulna át. Schmitt államelmélete anti-hobbesiánus értelmet nyer.

Leo Strauss szerint ugyanis Carl Schmitt egyáltalán nem hobbesiánus, hanem éppen ellenkezőleg: a politikai schmitti fogalma a hobbesi természeti állapot felfogásának kritikája. Míg Hobbes ugyanis szembeállította a természet és a kultúra (szellem) fogalmát, ami lehetővé teszi az ember számára a természeti állapot meghaladását, a polgári állapotba való átlépést, addig Schmitt szembefordul ezzel a dualizmussal. Számára ugyanis a szellem, a kultúra – azaz az ember – nembeli lényegénél fogva a természet része, s azzal nem szembeállítható. Így a konfliktus, az ellenségeskedés is része a természet rendjének (vö. *Teremtés* könyve, III. 15.). Míg a természeti állapot individuumaiban Hobbas-nál ösztönösségük, egoizmusuk, szenvedélyeik következtében veszélyesek egymásra, ami a minden egyénben meglévő ráció segítségével meghaladható – ennek eredménye a polgári állapot –, addig Schmitt morálisan értelmezi át az emberi rossz fogalmát. Az ember nemcsak mint „természeti lény” veszélyes (*naturae potentia*), hanem morálisan is tökéletlen (*humana impotentia*), miként a bűnbeesés bibliai története is tanítja. Ez a Hobbes-kritika alkotja Strauss értelmezése szerint a schmitti liberalizmuskritika magvát (Strauss, 1988).

A politikai fogalma Schmitt szerint ezért nem meghaladható, ellentétben Hobbesszal, akinek a liberalizmust megalapozó államfogalma a politikai meghaladásának ígéretét hordozta, amit később Kant világállam és örök béke fogalmai teljesítenek be. Hobbes állama autoriter állam, de morálisan semleges. Schmitt állama politikai (és morális) egységet alkot. Azaz, egyrészt, a

természeti – politikai – állapot része, s egy pluriversum része. A világállam Schmitt számára nem egyszerűen utópia, hanem nem is kívánatos, hiszen ez a politikai fogalmának tagadását hordozza. A világállam utópiája a minden áron való törekvés a megértésre és a békére. Ha az ember minden áron megegyezést, egyetértést akar, nincs más mód, mint teljesen lemondani a helyes, a jó mibenlétét, a célokat firtató kérdésekről, s így csak az eszközökkel kell törődni. Megegyezés ugyanis csak a már kitűzött célok eléréséhez szükséges eszközökben lehetséges, magukban a célokban azonban nem. A célok maguk mindig vitatottak maradnak. A jóról és az igazságosról mindig vitatkozunk egymással, de még magunkkal is³¹ (Strauss, 1988).

Látható tehát, hogy Leo Strauss Schmitt-értelmezése az állam- és politikaelmélettől Carl Schmitt olyan, politikai teológiai-metafizikai síkon kifejtett munkáihoz vezet (pl. *Römischer Katholizismus und politische Form*), amelyek túlmutatnak jelen munka keretein.

IRODALOMJEGYZÉK:

- Bayer József-Hárdi Péter (szerk.) 1985: *Pluralizmus*. Budapest: Kossuth
- Bendersky, Joseph, 1983: *Carl Schmitt: Theorist for the Reich*. Princeton: Princeton U. P.
- Böckenförde, E. W. 1992: Der Begriff des Politischen als Schlüssel zum staatsrechtlichen Werk Carl Schmitts. In: *Recht, Staat, Freiheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 344-366.
- Heller Ágnes, 1993: A „politikai” fogalmának újragondolása. *Politikatudományi Szemle*, 2.
- Kelsen, Hans, 1988: *Tiszta jogtan*. Budapest: ELTE Bibó István Szakkollégiuma
- Kosseleck, Reinhart, 1997: *Az asszimetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest: Józseveg Kiadó.
- Laski, Harold, 1925: *A Grammar of Politics*.
- 1917: *Studies in the Problem of Sovereignty*. (New Haven: Yale University Press
- Mannheim, Karl, 1996: *Ideológia és utópia*. Budapest: Atlantisz
- Mehring, Reinhard, 1992: *Carl Schmitt zur Einführung*. Hamburg: Junius
- Meier, Heinrich, 1988: *Carl Schmitt, Leo Strauss und der „Begriff des Politischen”. Zu einem Dialog Unter Abwesenden*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung
- 1994: *Die Lehre Carl Schmitts. Vier Kapitel Unterscheidung Politischer Theologie und Politischer Philosophie*. Stuttgart und Weimar: Verlag J. B. Metzler
- Pethő Sándor, 1993: *Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totalis állam felé*. Doxa könyvek. MTA Filozófiai Intézet
- Platon Összes Művei. I-III. kötet. Budapest: Európa, 1984.
- Sartori, Giovanni, 1987: *The Theory of Democracy Revisited*. Vol 1-2. New Jersey: Chatham
- Sartori, G., 1989: The Essence of the Political in Carl Schmitt. *Journal of Theoretical Politics* 1 (1) 63-75.
- Schmitt, Carl, - 1912: *Gesetz und Urteil*. Berlin: Otto Liebmann
- 1914: *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*. Tübingen: J. C. B. Mohr

- 1922: *Politische Theologie*. Berlin: Duncker-Humblot
- 1992: *Politikai teológia*. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
- (1923): *Römischer Katholizismus und politische Form*. Stuttgart: Ernest Klett, 1984.
- 1925: *Politische Romantik*. München: Duncker-Humblot
- 1931: *Der Hüter der Verfassung*. Berlin: Duncker-Humblot
- 1928: *Verfassungslehre*. Berlin: Duncker-Humblot
- 1932: *Der Begriff des Politischen*. Berlin: Duncker-Humblot
- 1932: *Legalität und Legitimität*. Berlin: Duncker-Humblot
- (1934): *Über drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens*. Berlin: Duncker-Humblot
- (1923): *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. Duncker-Humblot 7. Aufl. 90 S. 1991.
- 1950: *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaenum*. Köln: Greven Verlag
- Schwab, George, 1989: *The Challenge of the Exception: An Introduction to the Ideas of Carl Schmitt*. New York: Greenwood
- 1998: *Enemy vagy Foe: a modern politika konfliktusa*. In: Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest: Józsefvég Kiadó
- Strauss, Leo, 1988: *Anmerkungen zu Carl Schmitt, Der Begriff des Politischen*. In: Meier, Heinrich: *Carl Schmitt, Leo Strauss und der „Begriff des Politischen“*. *Zu einem Dialog Unter Abwesenden*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 97–125.
- Szabó Márton, 1998: *A metaforikus politika*. In: *Diszkurzív térben*. Budapest: Scientia Humana, 310–339.
- 1998a: *A vitatkozó politika. Vázlat a politika diszkurzív értelmezéséről*. In: *Diszkurzív térben*. Budapest: Scientia Humana, 340–384.
- Szabó Márton, 2000: *Politika versus politikai: Carl Schmitt „das Politische” fogalma*, in uő (szerk.) *Beszélő politika*, Budapest, Józsefvég, 24–50.
- Takács Péter, 1997: *Az állam fogalma*. In (szerk.): *Államelmélet*. Miskolc

JEGYZETEK

- ¹ Köszönettel tartozom az Andrew W. Mellon Foundation támogatásáért és a bécsi *Institut für die Wissenschaften vom Menschen* vendégszeretetéért, amely lehetővé tette, hogy e témában kutatómunkát végezzek. A tanulmány a Bibó István díj átvételkor a Magyar Politikatudományi Társaság éves közgyűlésén 1999. december 3-án elhangzott előadás átdolgozott és kibővített szövege. Köszönettel tartozom továbbá Pokol Bélának és Takács Péternek munkám első változatához fűzött kritikai észrevételeikért.
- ² Politikatudományi irodalomból Szabó Márton írásai említhetők, amelyek Schmittnek a politikai fogalmak polemikus jellegéről felállított tételét elemzik (Szabó, 1998; 1998a; 2000).
- ³ Jelen munkában végig az 1932-es szövegre hivatkozom.
- ⁴ A *Der Begriff der Politischen*-ből vett szövegszerű idézetekhez felhasználtam Cs. Kiss Lajos megjelenés alatt álló fordítását, akinek ezúton is szeretnék köszönetet mondani, hogy a fordítást rendelkezésemre bocsátotta
- ⁵ „A barát és ellenség megkülönböztetésének az az értelme, hogy valamely összekapcsolódás vagy szétválás, valamely egyesülés vagy felbomlás intenzitásának legvégső fokát jelölje” (BdP, 14.) – ha eléri ezt a legvégső fokot, akkor válik a politikai megkülönböztetés alapjává.
- ⁶ „E fogalmak esetén azonban nem fikciókról és normalitátsokról van szó, hanem a sajátsterü létmódnak megfelelően felépülő valóságról és e megkülönböztetés realitás lehetőségéről...” (BdP, 16.).

- 7 A háború „egy másfajta lét sajátzerű létmódnak megfelelő tagadása” (BdP, 20.).
- 8 A háború tehát nem fikatív, metaforikus értelmű, s nem is ismeretelméleti-módszertani előfeltétel (mint pl. a kelsen-i *Tiszta jogtanban* a jog megismerésének az *a priori* előfeltétele), hanem valóságos lehetőség: ontológiai síkon helyezkedik el.
- 9 Schmitt akarat-fogalmának létszerű, egzisztenciális jellegéről a BdP mellett lásd VGL.(9.).
- 10 Az ellenség köz-, s nem magán-ellenség (BdP, 16-7.; Kosselock, 1997; Schwab, 1998).
- 11 A politikai fogalma megelőzi az államét. Az állam jogrend – ahol a jognak és a rendnek egyaránt nélkülözhetetlen szerepe van –, de az állam mindenekelőtt politikai egység, alapja ezért politikai. Az állam „egy nép politikai státusa”, döntést igénylő esetben mértékadó állapota (BdP, 7-8).
- 12 Az egység nem a politikai egységhez tartozó emberek homogenitása a konkrét létezés valamennyi részterületén, hanem a politikai egység homogenitását, azaz politikai homogenitást jelent. A politikai egység ezért nem jár együtt a többi, egységen belüli szervezet, korporáció megszüntetésével (BdP).
- 13 Miént az állam fogalmát, a politikai fogalma az alkotmány fogalmát is megelőzi. Alkotmány – még a liberális, polgári alkotmány is – ugyanis jogállami és politika alkotórészből áll (VGL, 3-10). V. ó. Kelsen (1988), Böckenförde (1992).
- 14 A liberális Guizot például az „értelem szuverenitásáról” írt. Egy norma – írta Guizot – csak akkor szuverén, ha nem pozitív akarat, vagy parancs, hanem a racionális értelemben vett helyes és igazságos, azaz az értelem, egy bizonyos minőség kifejeződése (VGL, 8.).
- 15 A kettéválasztás meghaladása, a *Sein* és *Sollen* az egyesítése a szélsőséges neokantiánus felfogástól elkanyarodó Rickert szerint metafizikai síkon lehetséges.
- 16 Az állam mint főhatalom akaratnyilvánításai – az adott állam területén belül – a jogi tételezettség minőségét hordozzák (Pethő, 1993: 45.).
- 17 A *Politikai teológia* IV. részében Schmitt saját álláspontját Hans Kelsen és Donoso Cortes felfogásai közé helyezte. Ezek szerint míg Kelsen számára a jog norma, Donoso Cortes számára döntés, addig Schmitt számára a jogrend – az érvényes jogrend – norma és döntés együttese. Az igazi decizionista tehát nem Schmitt, hanem Donoso Cortes.
- 18 Ez a cél-eszköz-dualizmus ilyen értelemben csak államelméleti síkon érvényes, metafizikai síkon a politikai elsődleges értelme nem válhat eszköz-jellegűvé.
- 19 Hermann Heller szociáldemokrata államjogász, Schmitt kortársa.
- 20 A politikai azonban, eltérően a gazdaságtól, erkölcsőtől, esztetikumtól, nem alkot önálló tárgyi területet. Valamely terület konfliktusa annak intenzitásától függően ölthet politikai jelleget.
- 21 Az állam, illetve a szuverén célja belpolitikai értelemben a *protego ergo obliquo* elv alapján a politikai relativizálása, ez a cél azonban kétszeresen is csak korlátozottan értendő. Ez ugyanis sem politikaelméleti, sem pedig metafizikai síkon nem jelenti a politikai kiiktathatóságát. A politikai kiiktatása nemcsak nem lehetséges, de normatív értelemben sem elérendő univerzális emberi cél. A politikai relativizálása csak feltételes lehet, csak egy politika alapkonszenzuson (alkotmány) nyugodhat. Leo Strauss elemzése alapján azt mondhatjuk, hogy a politikai elsődleges fogalma a célok, másodlagos, azaz relativizált fogalma az eszközök világa. A politikai relativizálásának feltétele a célok feletti – szükségképpen csak időleges és egy adott politikai egységre (az államra) korlátozott kiterjedésű – konszenzus.
- 22 Lásd erről Carl Schmitt megjegyzését a *Der Begriff des Politischen* 1963-as előszavában.

- ²⁴ A modern, pluralista pártrendszer ugyanis, ahol a pártok egymással szembenálló érdekcsoportokat, vagy ami még rosszabb, ideológikus politikai mozgalmakat testesítenek meg, már gyengíti, és megbontja az állam politikai egységét.
- ²⁴ A *Der Begriff des Politischen*ben például a szellem pluralizmusáról ír és a pártok pluralizmusa is evidencia számára. Különösen meglepő a későbbi pluralizmus-totalitarizmus dichotómia – nem ritka – felszínes visszavetítése Schmitt munkásságának a Weimari Köztársaság alatti korszakára. Schmitt ugyan mind a pluralizmus, mind a totális állam fogalmát használta, csakhogy a későbbi totalitarizmus-irodalom dualista felfogásával szemben Schmittnél a mennyiségi totális állam a demokratikus pártpluralizmus egyik következménye. A schmitti pluralizmus-kritika lényege, hogy míg a mérsékelt pártpluralizmus összefér az állam egységével, a szélsőséges pártok – nemzeti szocialisták, kommunisták – megbontja azt. Hiszen az állam mint politikai egység szuverenitásával szemben a saját politikai mozgalma, illetve pártja iránti követeli meg elsődlegesen a politikai lojalitást.
- ²⁵ Az állam „lojalitás igénye nem lehet a priori érvényes, mivel az emberek elkötelezettsége valójában plurális, nem egyirányú. Ezért bármilyen fenséges és hatalmas legyen az állam, a valóságban csak egyike a számos társulásnak (association) a társadalomban.” „(A)z állam a valóságban nem tarthat nagyobb igényt az engedelmesre az erkölcsi jog vagy politikai bölcsesség alapján, mint bármely más egyesülés” – írja H. Laski az 1925-ben megjelent, *A Grammar of Politics* című munkájában (X–XIII.) In Bayer J.–Hardi P., 1985: 125–126. E gondolatmenet kifejtését lásd még H. Laski: *Studies in the Problem of Sovereignty* (New Haven, Yale University Press, 1917).
- ²⁶ Az állam politikai egysége – és ezáltal külső cselekvőképessége – ugyanakkor csak a belpolitikai pluralizmus korlátozása révén őrizhető meg.
- ²⁷ Ez, valamint az optimista antropológiai felfogása a gyökere annak, hogy a liberalizmusnak nincs politikaelmélete: politikaelmélet ugyanis csak pesszimizista antropológiai alapján lehetséges (BdP). A liberalizmus másik gyengesége az erkölcs és az állam, az erkölcs és a politika szféráinak összekeverése: ez az oka annak, hogy a liberalizmus nem tudományos teória. Ez alkotja Schmitt liberalizmus-kritikájának két fő pontját.
- ²⁸ Habermas erre a schmitti koncepcióra építette *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása* című könyvének alapgondolatát. Társadalom és állam összefonódásátnak leírására Schmitt a (mennyiségi) totális állam, Habermas a *refeudalizáció* kategóriáját használta.
- ²⁹ Schmitt megkülönböztette egymástól a mennyiségi és a minőségi totális állam fogalmát. Állam és társadalom összefonódása az előbbi esetében a társadalom, az utóbbi esetében az állam oldaláról megy végbe.
- ³⁰ „(A) gazdaság szférájából kiindulva éppen úgy elérhető a politikai határpontja, mint bármely más autonóm tárgyi terület felől” (BdP, 64.). A 20. század első harmadának háborúi adják erre a példát a nemzetközi politika, a munkatőke (osztály)ellentétet kifejező szélsőséges pártok közötti konfliktusok és a polgárháborús helyzet pedig az államon belüli, belpolitika szintjén. A világnézetű pártok – kommunisták, nemzeti szocialisták – konfliktusai és az abból következő polgárháború az erkölcsi-eszmeci konfliktusok politikáivá válására is példát jelentenek. Nemzetközi szinten pedig éppen az erkölcsi értékek (pl. az emberiség) nevében vívott háborúk a legpusztítóbbak, írja Schmitt (BdP).
- ³¹ Platon, Euthüphrón 7 B-D, és Phaidrosz 263 A